

ATOM ENERGIYASI XAVFSIZLIGINI TA'MINLASHNING XALQARO HUQUQIY ASOSLARI

Shukurullayeva Mashhura Ergashbayevna

Toshkent davlat yuridik universiteti talabasi

mashkhurashukurullayeva@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu ilmiy maqolada "atom xavfsizligi" tushunchasi, yadro xavfsizligi xalqaro atom agentligining vazifa va maqsadlari, atom energiyasi xavfsizligi nima uchun zarurligi, atom energiyasi xavfsizligini ta'minlashda muhim rol o'ynovchi konvensiyalar, xalqaro shartnomalar, xalqaro tashkilotlarning missiyalari, xalqaro konvensiyalar orqali kelajakda kelib chiqishi mumkin bo'lgan atom xavfning va uning oqibatlarining oldini oluvchi va unga tizimli yechim beruvchi hujjatlar o'rganib chiqildi. Va bu sohadagi muammolar keng yoritildi.*

Kalit so'zlar: *"yadro xavfsizligi", MAGATE, NSG, Yevrotom, radioaktiv chiqindilar, kasalliklar, yadroviy zarar, yadro qurollari.*

Yadro xavfsizligi xalqaro atom energiyasi agentligi (MAGATE) tomonidan "atom xavfsizligi" so'zi - tegishli ish sharoitlariga erishish, baxtsiz hodisalarning oldini olish yoki avariya oqibatlarini yumshatish, natijada ishchilar, jamoatchilik va atrof-muhitni ortiqcha radiatsiya xavfidan himoya qilish" deb ta'riflanadi. Atom energiyasi xavfsizligini ta'minlash bizga quyidagilar uchun zarur.

1. Baxtsiz hodisalarning oldini olish. Ya'ni atrof muhitga zararli radiatsiya chiqishi mumkin bo'lgan baxtsiz hodisalarining oldini olish uchun.

2. Inson salomatligini muhofaza qilish: Yadroviy materiallardan chiquvchi ionlashtiruvchi nurlar ta'sirida inson salomatligiga jiddiy zarar yetadi. Buning oqibatida o'tkir radiatsiyalanish kasalligi kelib chiqadi, saraton kasalligi xavfini oshiradi va surunkali boshqa kasalliklarga olib kelishi mumkin.

3. Atrof muhitni muhofaza qilish: Yadroviy avariya, havo, suv, tuproqni ifloslantirishi mumkin bo'lgan radioaktiv materiallarning atrof muhitga tarqalishiga olib kelishi mumkin. Bu esa keyinchalik katta ekologik muammolarni keltirib chiqaradi.

4. Yadro qurolining tarqalishini oldini olish: yadro qurolini ishlab chiqish kabi noqonuniy maqsadlarda ishlatilishi mumkin bo'lgan yadroviy materiallarni o'g'irlash yoki yo'naltirishning oldini olish uchun tegishli xavfsizlik choralarini ko'rish zarur. Yadroviy materiallarning xavfsiz boshqarilishini ta'minlash yadro qurollarining tarqalish xavfini kamaytiradi.

5. Iqtisodiy infratuzilmani himoya qilish: yadroviy avariya katta moliyaviy yo'qotishlarga, infratuzilmalarga zarar yetkazilishiga va uzoq muddatli tozalash xarajatlariga olib kelishi mumkin. Tegishli xavfsizlik choralari bunday iqtisodiy yuklarning oldini olishga yordam beradi.

6. Texnologik taraqqiyot: Yadro texnologiyasini taraqqiy ettirish uning qo'llanilishini kengaytirishda, yadroviy tadqiqotlarni amalga oshirishda xavfsizlikni ta'minlash innovatsiyalar va texnologik rivojlanishga yordam beradi .

7. Uzoq muddatli chiqindilarni boshqarish: Minglab yillar davomida xavfli bo'lib qoladigan yadroviy chiqindilarni xavfsiz yo'q qilish va boshqarish yadro xavfsizligining asosiy komponenti hisoblanadi . Chiqindilarni to'g'ri boshqarish hozirgi va kelajak avlodlarni kelib chiqishi mumkin bo'lgan zararlardan himoya qilish uchun muhimdir.

Atom energetikasi xavfsizligini tartibga solish va nazorat qilishning huquqiy asoslarini belgilovchi xalqaro shartnomlar, konvensiyalar va tashkilotlar tuzilgan. Bu sohadagi eng yirik tashkilot -MAGATE hisoblanib, bu tashkilot atom energiyasidan tinch maqsadlarda foydalanishga ko'maklashish va uni har qanday harbiy maqsadlarda, shu jumladan yadro qurolidan foydalanishga to'sqinlik qiladigan hukumatlararo tashkilot hisoblanadi. U 1957 yilda , Birlashgan Millatlar tashkiloti tizimidagi avtonom tashkilot sifatida tashkil etilgan. Agentlikning asosiy maqsadi 770 atom energiyasidan tinchlik yo'lida foydalanish sohasida xalqaro hamkorlikni rivojlantirishdan iborat. Tashkilotning turli mamlakatlarda o'z ilmiy tadqiqot laboratoriyalari bor. AEXA rivojlanayotgan davlatlarga yadro xavfsizligi va radiatsion himoya uchun zarur bo'lgan asbob-uskunalar bilan ta'minlashda yordamlashadi. AEXAning asosiy faoliyatiga kiradigan sohalar: qurol-yarog' ishlab chiqaradigan yadro texnologiyasini qattiq nazoratga olish; yadro energetikasi sohasida yordam ko'rsatish; radioaktiv chiqindilarni to'g'ri va xavfsiz ko'mish; shu sohaga oid norma va qoidalarni ekspert-yuristlar yordamida tayyorlash; ilmiy tadqiqot dasturlarini qo'llab-quvvatlash; avariyalarga oid dasturlar ishlab chiqish; qishloq xo'jaligida yadroviy usullar va radioaktiv moddalar yordamida hosildorlik va tuproq unumdorligini oshirish; qishloq xo'jaligi va chorvachilikda hasharotlar va kasalliklarga qarshi kurashda yordam berish va boshqalardan iborat.

Yadro ta'minotchilari guruhi (NSG), ko'p tomonlama eksport nazorati rejimi va yadro qurolini ishlab chiqarish uchun ishlatilishi mumkin bo'lgan materiallar, asbob-uskunalar va texnologiyalar eksportini nazorat qilish orqali yadroviy qurol tarqalishining oldini olishga intiladigan yadro yetkazib beruvchi davlatlar guruhi ham mavjud bo'lib , yadroviy texnologiyalarni harbiy maqsadlarga yo'naltirilmasligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratadi.

Endi esa atom energiyasi xavfsizligini ta'minlashga doir hujjatgalarga keladigan bo'lsak, 1994-yilda, 17-iyun sanasida, Avstriyaning Vena shahrida MAGATEning diplomatik konferensiyasida "Atom xavfsizligi konvensiyasi" qabul qilingan. Va bu konvensiya ishtirokchi davlatlarning atom elektr stantsiyalarida xavfsizlik qoidalarini tartibga soluvchi shartnoma hisoblanadi. Konvensiya davlatlar oldiga atom energetikasi bilan bog'liq barcha fuqarolik obyektlarida muayyan xavfsizlik qoidalari va standartlarini amalga oshirish majburiyatlarini yaratadi. Bularga hudud tanlash, dizayn va qurilish; foydalanish va xavfsizlikni tekshirish; va favqulodda vaziyatlarga tayyorgarlik masalalari kiradi .

“Sarflangan yoqilg'ini boshqarish xavfsizligi va radioaktiv chiqindilarni boshqarish xavfsizligi to'g'risida qo'shma Konvensiya”. 1997- yil xalqaro atom energiyasi agentligi (MAGATE) tomonidan qabul qilingan bo'lib, bu global miqyosda radioaktiv chiqindilarni boshqarish bo'yicha birinchi shartnoma hisoblanadi. Ushbu Konvensiyani ratifikatsiya qilgan davlatlar konvensiyaning yadro chiqindilarini saqlash, shu jumladan transport va omborxonalarining joylashishi, dizayni va ishlashi to'g'risidagi qoidalari bilan tartibga solingan shartlarini bajarishi lozim.

“Yadroviy zarar uchun fuqarolik javobgarligi to'g'risidagi Vena konvensiyasi” 1963-yilgi shartnoma bo'lib, yadro halokati holatlarida javobgarlik masalalarini tartibga soladi. 21 –may 1963-yilda Venada tuzilgan va 12-noyabr 1977-yilda kuchga kirgan . Konvensiya 1997- yil 4 -oktyabr 2003 yildan beri amal qiladigan protokol bilan o'zgartirilgan . Ushbu konvensiya yadroviy ziyon uchun javobgarlik tamoyillari va moliyaviy chegaralarni belgilaydi, yadroviy hodisa sodir bo'lgan taqdirda kompensatsiya uchun huquqiy asosni ta'minlaydi.

“Atom energetikasi sohasidagi uchinchi shaxslarning javobgarligi to'g'risidagi Parij Konvensiyasi”. 1960-yildagi OECD Konvensiyasi atom energiyasi ishlab chiqarish paytida sodir bo'lgan baxtsiz hodisalar va zarar uchun javobgarlik masalalarini o'z ichiga oladi . Bu konvensiya Vena konvensiyasini to'ldirib, qo'shimcha himoya va kompensatsiya choralarini ta'minlaydi. Konvensiya 1-aprel 1968-yilda kuchga kirgan va 1964-, 1982- va 2004-yilgi protokollari bilan o'zgartirilgan.

“Yadro halokati yoki radiologik Favqulodda vaziyatda yordam to'g'risidagi Konvensiya” .1986 yil xalqaro atom energiyasi agentligining shartnomasi bo'lib, unda davlatlar MAGATE ga erta atom halokati va har qanday yordam to'g'risida xabar berishga kelishib oldilar . Shuningdek, shartnoma tomonlarni yadroviy avariya va radiologik favqulodda vaziyatlarda o'zaro yordam ko'rsatish majburiyatini yuklaydi. U bunday hodisalar oqibatlarini yumshatishda xalqaro hamkorlikni osonlashtirishga qaratilgan.

Mintaqaviy kelishuvlar. Yevropa itifoqi kabi ba'zi mintaqalar yadroviy xavfsizlikni tartibga soluvchi bir qator huquqiy asoslarni va qoidalarni ishlab chiqqan. Misol uchun, Yel yadroviy xavfsizlik va kafolatlarga qaratilgan “Yevrotom shartnomasi”ni qabul qilgan.Yevrotom shartnomasi , rasmiy ravishda atom energiyasi bo'yicha Yevropa hamjamiyatini tashkil etuvchi shartnoma , atom energiyasi bo'yicha Yevropa hamjamiyatini tashkil etdi. 1957-yilda Yevrotom shartnomasi , rasmiy ravishda atom energiyasi bo'yicha Yevropa hamjamiyatini ham o'zi bilan birgalikda tashkil etgan .

XULOSA

Yuqorida biz Atom energiyasi xavfsizligini ta'minlash nima maqsadda bizga kerakligi va buni atom xavfsizligini ta'minlashning xalqaro huquqiy asoslarini tuzilgan xalqaro tashkilotlar va nohukumat tashkilotlar faoliyati misolida, atom energiyasi to'g'risida tuzilgan xalqaro shartnomalar, konvensiyalarning ahamiyati timsolida hamda bir qator

davlatlar ittifoqlari tomonidan tuzilgan shartnomalarning ushbu sohada tutgan o'рни va vazifalarini ko'rib chiqilib o'rganildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. AEA safety Glossary – Version 2.0 September 2006
2. Yadro reaktorlari xavfsizligi - Butunjahon yadroviy assotsiatsiyasi
3. <https://world-nuclear.org/information-library/safety-and-security/safety-of-plants/safety-of-nuclear-power-reactors.aspx>
4. Foust K. R. An Analysis of the Extent of Ionizing Radiation Exposure Occurring Among ABC Institution Employees : дис. – University of Wisconsin--Stout, 2021.
5. Alexakhin R. et al. Environmental consequences of the Chernobyl accident and their remediation: twenty years of experience. Report of the Chernobyl Forum Expert group "Environment". – International Atomic Energy Agency, 2006.
6. EURO P. O. L. Combating illicit trafficking in nuclear and other radioactive material //IAEA Nuclear Security. – 2007. – T. 6. – C. 3-12.
7. Lazo E., Zarimpas N. Methodologies for assessing the economic consequences of nuclear reactor accidents //Newsletter NEA. – 1995. – T. 13. – №. 1. – C. 18-19.
8. Safe and Peaceful Use of Nuclear Energy, An IAEA Perspective | IAEA
9. <https://www.iaea.org/newscenter/statements/safe-and-peaceful-use-nuclear-energy-iaea-perspective>
10. International Atomic Energy Agency. IAEA. The Long Term Storage of Radioactive Waste: Safety and Sustainability, a Position Paper of International Experts. – International Atomic Energy Agency, 2003.
11. "International Atomic Energy Agency | Britannica". www.britannica.com. Retrieved 8 September 2022.
12. Varadarajan, Siddharth (8 September 2008). "Reality, one bite at a time: Dateline Vienna: Thirty words that saved the day".
13. JANKOWITSCH O., TONHAUSER W. The Convention on Nuclear Safety //Austrian Review of International and European Law Online. – 1997. – T. 2. – №. 1. – C. 319-340.
14. IAEA Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management, INFCIRC/546 (PDF), 24 December 1997
15. "The 1997 Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage and the 1997 Convention on Supplementary Compensation for Nuclear Damage — Explanatory Texts". www.iaea.org. December 21, 2016.
16. "OECD/NEA - Multilateral agreements in nuclear energy - IV. Liability and compensation for nuclear damage - Protocol to Amend the 1963 Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage (1997 Vienna Protocol)". www.oecd-nea.org.
17. Publications: Paris Convention on Third Party Liability in the Field of Nuclear Energy. International Atomic Energy Agency.

18. "Convention on Assistance in the Case of a Nuclear Accident or Radiological Emergency"
19. Treaty establishing the European Atomic Energy Community